

MILICA TREBŠE-ŠTOLFA:

Če naj bi bila v sociološkem smislu temeljna ideja skupnega slovenskega kulturnega prostora ves družbeni prostor, kjer žive Slovenci, t.j. v matični domovini, zamejstvu, emigraciji, in tudi ne nujno

živečih le v strnjениh skupnostih v emigraciji, potem je to, slednje, z arhivskega stališča prav gotovo najpomembnejše. Le bolj ali manj strnjeno živeče skupine v medsebojnih organiziranih stikih, s svojo društveno dejavnostjo ohranjajo slovenski jezik in prenašajo slovensko kulturno tradicijo marsikje že v četrto generacijo. Hkrati s svojo organizirano dejavnostjo pa ustvarjajo del kulturne dediščine slovenskega naroda - arhivsko gradivo. Le-to bo v bodočnosti nedvoumno pričalo o prisotnosti Slovencev v teh deželah in njihovem nespornem deležu v kulturnem, gospodarskem, znanstvenem, političnem in siceršnjem razvoju v njihovih novih mnogonacionalnih in multikulturalnih domovinah. Hkrati pa bo prav to arhivsko gradivo dograjevalo mozaik naše skupne slovenske kulturne zgodovine.

Zakon o naravni in kulturni dediščini, objavljen v Uradnem listu SRS št. 1, dne 13. januarja 1981 - kot tudi predhodna arhivska zakonodaja - jasno opredeljuje, da je »*arhivsko gradivo vse izvorno in reproducirano (pisano, risano, tiskano, fotografirano, filmano, fonografirano ali kako drugače zapisano) dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost ali za kulturo, in sicer ne glede na to kdaj, kje in pri kom je nastalo*« (58. člen Zakona.)

To pomeni, da ima arhivsko gradivo, ki ga ustvarjajo s svojo dejavnostjo društva slovenskih izseljencev in njihova združenja, prav tako trajen pomen za slovensko kulturo in za našo znanost, saj ga ustvarja izven naše ožje domovine dobra četrtnina slovenskega naroda.

Vse povojno obdobje - in celo med drugo svetovno vojno - je bilo v Sloveniji na področju arhivske zakonodaje mnogo storjenega z namenom, da bi se zavarovalo in ohranilo arhivsko gradivo za raziskovalce pa tudi za upravne namene.

Če ne posegam v prejšnja zgodovinska obdobja in različne nadvlade nad ozemljem naše ožje domovine, ki so pogojevale različne zvrsti in različno stopnjo ohranjenosti arhivskega gradiva, lahko za novejšo obdobje navedem naslednje:

1. 27. januarja 1945 je bil objavljen odlok predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. Že 31. oktobra 1945 pa je vlada Slovenije z uredbo ustanovila Osrednji državni arhiv Slovenije in Arhivski svet (Uradni list SNOS in NSV št. 50/45). Med leti 1945 in 1971 je bila tudi republiška arhivska zakonodaja izvajana iz zvezne, prav tako tudi podzakonski akti in pravilniki. Na podlagi 14. in 15. člena Ustavnega zakona za izvedbo ustavnih amandmajev od XX. do XLI. (Uradni

list SFRJ št. 29/71) smo si republike priborile pravico do samostojnega urejanja varstva arhivskega gradiva. Sledil je Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (Uradni list SRS 34/1973) in vrsta spremljajočih podzakonskih aktov, ki so nastajali in se dopolnjevali vse do sprejetja novega Zakona o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS št. 1/1981), ki odtlej ureja tudi arhivsko kulturno dediščino. Podrobnejše navajanje nastanka in razvoja arhivske zakonodaje in arhivskih podzakonskih aktov in njihova razčlenitev nista namen tega prispevka.

2. Organizirana je bila služba za varstvo arhivskega gradiva na terenu, ustanovili so regionalne in specializirane arhivske ustanove in tako oblikovali uspešno arhivsko mrežo brez t.i. »belih lis«.

Bore malo ali skoraj nič pa ni bilo storjenega, da bi potreba po ohranjanju arhivske kulturne dediščine prodrla tudi med tisti del našega naroda, ki živi izven meja naše ožje domovine.

V obdobju med obema svetovnima vojnoma je bilo več poskusov raziskovalcev, diplomatov in zainteresiranih literatov, misionarjev in drugih, da bi se organiziralo zbiranje arhivskega gradiva, ki so ga in ga še ustvarjajo izseljenska društva in posamezniki. Temu je sledilo še nekaj osamljenih poskusov med vojno in v prvem povojnem obdobju. Z ustanovitvijo študijskega centra za zgodovino slovenskega izseljenstva pri predsedstvu Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki si je zadal nalogo zbrati vse gradivo o izseljevanju, ne glede na to, kje je shranjeno (pri nas ali drugje, v muzejih, drugih arhivih ali pri posameznikih), so prizadevni arhivski raziskovalci poskušali postaviti temelj za delo vsakega raziskovalca na področju zgodovine slovenskega izseljenstva. Z ustanovitvijo Slovenske izseljenske matice pa je bil postavljen temelj kulturnega sodelovanja med slovenskimi izseljenci, kulturo matične domovine in podatki o življenju in delu naših izseljencev v njihovih izbranih novih domovinah so počasi le začeli dotekati v naše arhivske ustanove. Škoda, da dobro načrtovano delo ni bilo plodnejše. Zbiranje in urejanje arhivskega gradiva sta ponovno oživel v poznih sedemdesetih in osemdesetih letih.

Nekako pred osmimi leti, ko sem se začela intenzivno ukvarjati z arhivskim gradivom društev slovenskih izseljencev v Kanadi, sem našla na terenu nezavidljivo neurejeno in nekompletno društveno dokumentacijo. Razen v premoženjskopravnih zadevah, ki so jih bili dolžni urediti tudi po kanadski zakonodaji - zato je bila tudi izredno skrbno urejena - sem zaorala ledino z zbiranjem, urejanjem in

kompletiranjem društvenega arhivskega gradiva po kronološkem principu.

Vključitev v raziskovalni program Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti Slovencev, ki ga koordinira Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, in razumevanje resorja mednarodnega znanstvenega sodelovanja pri takratni Raziskovalni skupnosti Slovenije in pri sedanjem Ministrstvu za znanost in tehnologijo kot tudi Slovenske izseljenske matice mi je omogočilo, da sem z aktivnimi člani društev začela pravo terensko delo v Kanadi - zbiranje, kompletiranje, urejanje in popisovanje društvenega dokumentarnega gradiva. Začetek ni bil lahek, tudi zaupanje članov društev si je bilo potrebno šele ustvariti. Nekatera društva so se in se zavedajo, kakšnega pomena je njihovo arhivsko gradivo. Mnoga pa se osveščajo šele tedaj, ko ob društvenih jubilejih želijo kaj več povedati o nastanku, razvoju in delovanju svojih društev, pa ugotavljajo, da spomin ni več povsem zanesljiv.

Marsikje v južnem Ontariu, kjer se zaradi največjega števila slovenskih kulturnih društev največ zadržujem - v provinci Ontario je registriranih 32 od skupno 43 društev slovenskih izseljencev v Kanadi - smo uspeli, da sedaj hranijo arhivsko gradivo v društvenih prostorih, največkrat na svojih lepih pristavah (farmah, kot jih imenujejo), kjer poteka tudi večina društvene dejavnosti, in ne več po domovih vsakokratnih predsednikov ali tajnikov društev. Včasih je bila morda domača hramba tudi srečno naključje, če je arhivsko gradivo očuval prizadeven kulturni delavec v društvu, sicer bi se z mnogimi selitvami družin že izgubilo. Morda so k izboljšanju odnosa do arhivskega gradiva malo prispevala tudi navodila društvom, ki sem jih objavljala v *Rodni grudi* v letih 1987 in 1988.

Različno dokumentacijo in fotografsko gradivo, ki smo ju v društvu zbrali, skupaj z društvenimi delavci uredimo kronološko in vsebinsko, jo popišemo, sami pa ju sedaj že dopolnjujejo z arhivskim gradivom tekočega koledarskega leta.

Vse pogostejše objave iz njihovega arhivskega gradiva jih tudi opogumljajo, da gradivo vestneje zbirajo in ga ohranjajo.

Velik vzrok za nezaupanje izseljenskih društev v marsikoga iz matične domovine je pogojen z našim preteklim odnosom do njihovih ohranjenih zapisov. Mnogi naši raziskovalci, pa tudi tuji raziskovalci multikulturalnih sredin, so dobesedno brskali za fragmenti arhivskega gradiva, ki so jih vključevali v svoje raziskave, tega gradiva pa društvom pogosto sploh niso vračali. Mnogi so odnašali celo

edine, še neobjavljene rokopise, in nemalokrat se je zgodilo, tako so mi pripovedovali, da se je njihovo avtorsko delo v strokovnih publikacijah pri nas pojavljalo z drugimi podpisniki.

Zato apeliram na osebno poštenost in moralno vseh, ki raziskujemo slovensko izseljenstvo. Del našega naroda, ki živi zunaj meja naše ožje domovine, ne glede na vzrok njihove take odločitve, je *subjekt* in *ne objekt* raziskav! Originalno arhivsko gradivo, ki se ob njihovi raznovrstni aktivnosti ustvarja, je last držav, v katerih to gradivo nastaja. Društva slovenskih izseljencev, individualni ustvarjalci in druge inštitucije izseljencev slovenskega porekla nam bodo radi dali v uporabo vse, kar bomo želeli in potrebovali, le vrniti jim je potrebno *celoto*. Če tega ne storimo, zavestno siromašimo kulturno dediščino vsega naroda. Za naše vodenje zadostuje reproducirano arhivsko gradivo, ki nam ga bodo sami z veseljem in s ponosom radi odstopili. Naša naloga je, da tako zbrano gradivo po obdelavi deponirajo v Arhiv republike Slovenije in omogočimo dostop do informacij raziskovalcem raznih znanstvenih disciplin. Arhiv republike Slovenije je republiška upravna organizacija, ki je po 99. členu Zakona o naravni in kulturni dediščini pooblaščen za vodenje evidence o gradivu, pomembnem za zgodovino Slovencev zunaj meja naše ožje domovine. Sem jo uvršča tudi 34. člen Zakona o organizaciji in delovnem področju republiških upravnih organov in republiških organizacij ter samostojnih strokovnih služb IS SRS še iz leta 1980 (Uradni list SRS št. 5/1980).

Arhivsko gradivo društev slovenskih izseljencev je bilo v preteklosti premalo obravnavano kot sestavni del naše kulturne dediščine, zato sta čas in pomanjkanje stikov s strokovnjaki doma uničil že marsikateri dokument o življenju in dejavnosti ljudi, ki so svojo kulturo v težkih pogojih negovali daleč od doma in s tem soustvarjali tako našo kulturno zgodovino kot kulturno zgodovino dežele, ki so si jo izbrali za svojo novo domovino.